

כלכלה חברתית - סוציאליזם של המגזר השלישי

:: יאיר לוי

צורות שונות בהתאם למציאות ולצרכים. בארצות העולם השלישי מדובר ב'סקטור שלישי' הכולל מספר גדול והולך של ארגונים לא-ממשלתיים; בארה"ב מעדיפים לדבר על ה'סקטור ללא מטרת רווח' או ה'וולונטרי' ובמערב אירופה על ה'כלכלה החברתית', עליה ארחיב במאמר זה¹.

המגזר השלישי והכלכלה החברתית

אם יורכב המגזר השלישי רק מארגונים לשירות הכלכלי כגון אוניברסיטאות, בתי-חולים ובתי-ספר, וארגונים וולונטריים או בשכר לסעד ולשירותי רווחה ודת, ספק אם יוכל להציע פתרון לאוכלוסיה ההולכת וגדלה של מהגרים, מובטלים, מוגבלים וקשישים. כבר בשנת 1995 ניבא החוקר האמריקני ג'רמי ריפקין, שאם המגזר השלישי יוסיף לשמש מקלט למפוטרי המגזרים הראשון והשני, בלי לדאוג לבניינה של חברה אזרחית המושתתת על ארגונים חברתיים, סופו שייהפך למוקד של אי-שקט חברתי ופשיעה. מכאן שמגזר שלישי קונסטרוקטיבי זקוק למסד חברתי וכלכלי מקורי, שיאפיין אותו לעומת הנורמות של המגזר הראשון (ביורוקרטיה והנחיות "מלמעלה") ושל המגזר השני (מקסום הרווח על ההון המושקע). המגזר השלישי צריך לאמץ ערכים החסרים במגזר הראשון (יוזמה מלמטה במקום מלמעלה; ניהול דמוקרטי במקום ביורוקרטי; וסיגנון השתתפותי במקום אטימות משרדית). כחלופה ל"מקסום הרווח" של המגזר השני (העסקי) אני מציע את

בעבר היה נהוג לראות במדינת הרווחה גורם המתקן את עיוותי הקפיטליזם. בימינו, מדינת הרווחה הולכת ונחלשת (בעקבות הגלובליזציה), אך במקביל נפתחות אפשרויות חדשות לעצב את המגזר השלישי, כך שיצדיק את קיומו הייחודי לעומת המגזר הראשון (הציבורי-ממשלתי) והמגזר השני (העסקי).

מקובל לראות את המגזר השלישי כמכלול ה'ארגונים ללא מטרת רווח' (מלכ"רים). מאפייניהם העיקריים הם: (1) היותם ארגונים בעלי זהות מוסדית; (2) היותם ארגונים שמחוץ למנגנון הממשלתי; (3) הימנעות מחלוקת רווחים בין המשתתפים (בין אם בעלים או מנהלים); (4) ניהול עצמי, המעניק לאירגונים מידה משמעותית של אוטונומיה; (5) פעולה על יסוד השתתפות מרצון!

כל הארגונים הללו פועלים שלא למטרת רווח, אך מעבר לכך, מקובל לייחס להם מוטיבציות ערכיות כגון חמלה, גישות לצרכי הזולת, אלטרואיזם, מחויבות לזכות ההתארגנות, וחובת הפרט להתגייס לטובת הכלל (למען שיפור חייו שלו וחיי האחרים). זו תופעה כללית שלובשת

המגזר השלישי צריך לאמץ ערכים החסרים במגזר הראשון (יוזמה מלמטה במקום מלמעלה; ניהול דמוקרטי במקום ביורוקרטי; וסיגנון השתתפותי במקום אטימות משרדית)

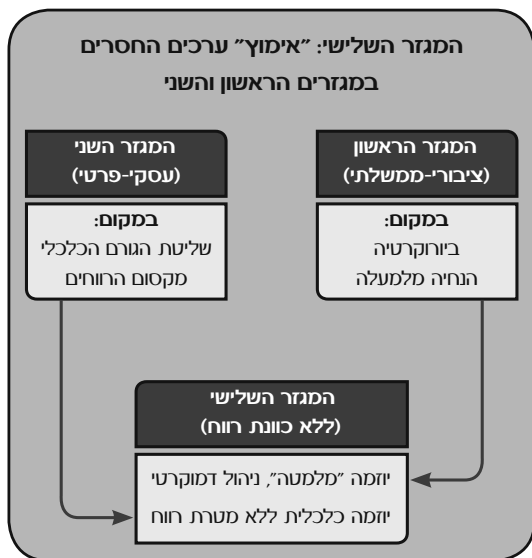
"הטלוויזיות", או: מדיניות ההרחבה של אריזור

במחצית הראשונה של 1981, בימים בהם כיהן אריזור כשר אוצר, ננקטו בין השאר הצעדים הבאים: הפחתת מכס ומס קנייה, הפחתת מס הכנסה, סיבסוד מוצרים בסיסיים, העלאת שכר בסקטור הציבורי, הורדת שערי רבית, האתת קצב הפיחותים, העלאת תקציבי החינוך ב-5%, הבריאות ב-2%, העלאת הצריכה האזרחית של הממשלה ב-10%.

הכלכלנים של המינסד חזו אינפלציה של 500% והתמוטטות מאזן התשלומים. כך אמר חיים בן-שחר, מועמד המערך לתפקיד שר האוצר, בפועל האינפלציה ירדה, התמיג עלה ב-4%, השכר הממוצע ב-11%, ההכנסה הפרטית הפנויה ב-13%, החיסכון הפרטי ב-34%, הצריכה הפרטית לנפש ב-9%, ההשקעות בנכסים קבועים ב-4%, הייצוא עלה ב-12%, הייצוא החקלאי עלה ב-19%. "השתוללות" יבוא הטלוויזיות הצבועיות בתקופת אריזור עלתה למשק רק 100 מיליון דולר, סכום שהוא מחצית האחוז מסך כל הייבוא. אריזור הוריד את האינפלציה דרך הרחבת המשק דווקא, תוך כדי חלוקת הכנסות שוויונית יותר.

¹ הקורא המעוניין בפרטים הביבליוגרפיים של המחקרים שעליהם נסמך מאמר זה מוזמן לפנות אלי לפי כתובת הדואר האלקטרוני שלי.

² בכלכלה החברתית כלולים הקואופרטיבים, הארגונים לכיטוח בניהול עצמי והאגודות עם מיזם כלכלי. בשנת 2001 הכלכלה החברתית העסיקה כ-9 מיליון איש בתעסוקה מלאה והיוותה 10% מהתליג הפנימי של האיחוד האירופי.

המאבק הזה מאז היווסדה, במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה, ועוד בטרם קבלה את המשמעות והצורה הארגונית המאפיינות אותה היום.

בזירה הכלכלית בישראל שולטים שני גורמים עיקריים: מדינת הרווחה והשוק החופשי. ואולם ספק אם שני הגורמים הללו יכולים לפתור בעיות של משק וחברה בעידן ה'פוסט-סוציאליסטי' וה'פוסט-תעשייתי'.

מזמן הוכח כשלונו של "השוק החופשי" בסיפוק רווחה ואושר לכל. הליברליזם הכלכלי לא עמד במחויבותו לספק תעסוקה לכל, יציבות חברתית וצמיחה מתמשכת ללא יצירת פערים. הביקורת על השיטה הקפיטליסטית מתרכזת יותר ויותר ב"תרומתה" ליצירת פערים ולצרכנות ראוותנית, ובאי-יכולתה למנוע בזבוז משאבים ונוק סביבתי, כאשר הרווח נתפס כיעד העיקרי בחיים.

יחד עם זאת, אין כיום לשמאל הישראלי מודל שיתופי העוקף את מגבלות הסוציאל-דמוקרטיה, והמסוגל להתמודד עם אתגרי הגלובליזציה והאבטלה. 'סוציאליזם של מגזר שלישי' עשוי להשמע מוזר באזני רבים, אולם לסוציאליזם מעין זה יהיו מספר יתרונות חשובים לעמוד עליהם:

:: הוא יהיה משוחרר לחלוטין מהדימויים הארכאיים של הסוציאליזם ה"אוטופי" והסוציאליזם ה"מדעי" בני המאה ה-19.
 :: הוא יהיה ממוקד - לפחות בתחילתו - במגזר השלישי אך עם הפנים אל הזירה הלאומית והבין-לאומית באמצעות הסברה, חינוך וחקיקה; בהיותו קשור לכלכלה החברתית, יוכל סוציאליזם מעין זה לפנות לאוכלוסיות רחבות, בעיקר (אף-כי לא רק) אוכלוסיות של דחויים ומודרים, הנמצאות בגידול מספרי מתמיד בעולם ה"מפותח" וה"בלתי-מפותח" כאחד.

'הכלכלה החברתית' כשיטה הבנויה על העדר מטרת רווח, הקוראת תגר על השיטה הכלכלית השלטת (ראה תרשים בעמוד זה).

'הכלכלה החברתית' היא סוג של פעילות כלכלית, השונה מזו הקפיטליסטית והציבורית כאחד. היא נבדלת מכלכלה בה חלוקת המוצרים והשירותים נקבעת בשוק תחרותי ("החזק שורד"), וגם מהסדר שבו הקצאת מוצרים ושירותים מתבצעת כחלוקה מחדש בפיקוח ממשלתי ('מדינת הרווחה'). היא גם נבדלת מכלכלה "סוציאליט", שבה גורמים פרטיים מחלקים מוצרים ושירותים ממניעים של צדק חברתי וחמלה. לעומת זאת, מניעה את הכלכלה החברתית השאיפה לעגן את היוזמה הכלכלית במרקם המקומי-קהילתי, ביוזמתם של אלה הזקוקים לפעילות היזמית והמחויבים לה. ההדדיות מתפרשת כאן כערך המוסף של הכלכלה.

לעומת הגישה הרואה בטיפול בחלשים ובנוקמים את התכלית העיקרית של המגזר השלישי, מצביעה הכלכלה החברתית על האפשרות לייעד למושג 'ללא מטרת רווח' משמעות הפוכה מהמקובלת: במקום השתלבות בשיטה הכלכלית השלטת, מעניקה הכלכלה החברתית למושג 'ללא מטרת רווח' משמעות של התרסה והתנגדות לקיים. הכלכלה החברתית מוצגת כתשובה לכשלים של הכלכלה השלטת, ובעיקר לאי-יכולתה להתמודד עם בעיות העוני, הפגיעה בסביבה וההקצנה באלימות. מעורבות תנועתית-פוליטית הממוקמת במגזר השלישי, משמעה מאבק למציאת משקל-נגד לשיטה הכלכלית הקיימת כיום והקובעת את מדיניות התעסוקה, השכר והשירותים שלנו.

הכלכלה החברתית כבעלת ברית לשמאל ישראלי חדש

בעקבות מלחמת ששת הימים השתבש אצלנו לחלוטין מושג השמאל ופירושו בדרך-כלל הוא מידה גדולה יחסית של פתיחות לפשרה עם הפלשתים. נושא דיוננו יכול לסייע להעניק לשמאל תוכן אחר, ברוח עברו ההיסטורי, תוך התאמות למגמות העכשוויות.

לאורך ההיסטוריה סימל ה'שמאל' את המאבק למען אלטרנטיבות חברתיות-כלכליות. כזה היה השמאל מאז ראשית המאה ה-19 בימי רוברט אוון, כאשר סוציאליזם היה שם נרדף לקואופרציה. הקריאה לתגמל את העבודה ולא את ההון נשמעת אקטואלית בימינו לא פחות מאשר אז. הכלכלה החברתית היתה חלק מן

בזירה הכלכלית בישראל שולטים שני גורמים עיקריים: מדינת הרווחה והשוק החופשי. ואולם ספק אם שני הגורמים הללו יכולים לפתור בעיות של משק וחברה בעידן ה'פוסט-סוציאליסטי' וה'פוסט-תעשייתי'.

יחד עם זאת, אין כיום לשמאל הישראלי מודל שיתופי העוקף את מגבלות הסוציאל-דמוקרטיה, והמסוגל להתמודד עם אתגרי הגלובליזציה והאבטלה.

:: הגלובליזציה, המחלישה את מדינת-הלאום, מכרסמת ביכולתה של מדינת הרווחה למלא את תפקידיה.

:: המעבר מפרודוקטיביות תעשייתית לתכנון והספקה של שירותים מחייב שינוי בתפישת מושג העבודה.

:: גידול האבטלה, הנגרם בעיקר מצמצום התעסוקה במגזרים הראשון והשני, מחייב פתרונות חדשים, החורגים מאלה ששני המגזרים הללו יכולים להציע.

קואופרטיבים וארגונים חומים של כלכלה חברתית הוכיחו יכולת להסתגל לשינויים ולהתאים עצמם לנסיבות, בכך שהם שמים דגש חדש על שירותי הרווחה, מבלי לנטוש את תחומי הפעילות המסורתיים שלהם. תהליכים עולמיים מרמזים על גידולו המהיר של המגזר השלישי הקולט את הנפלאים מהמגזרים הציבורי והפרטי כאחד. מכאן, שסוציאליזם המותאם לנסיבות העכשוויות הוא סוציאליזם המרחיב את פעילותו במגזר השלישי. סוציאליזם כזה פירושו השקפת עולם של פלורליזם ארגוני הדוגל בטיפוח אורחות חיים ותעסוקה מנוגדים לאלה הנהוגים במגזר הציבורי והפרטי, בלי לשלול דו-קיום לצידם. על-ידי כך יוכל הרעיון הסוציאליסטי להגשים את עצמו בתנאים בהם לשיקולים האידיאולוגיים מתלווים שיקולים יומיומיים ופרגמטיים. השילוב בין הסוציאליזם, הכלכלה החברתית והמגזר השלישי פותח בפני השמאל בישראל ומחוצה לה אפיקים חדשים להגות, למחקר ולעשייה.

:: החיבור בין סוציאליזם, כלכלה חברתית ומגזר שלישי מעניק למסר הסוציאליסטי כיוון מוגדר וקליט: בניית חברה משוחררת מהאילוצים והמגבלות של המגזר הראשון (ההנחיה "מלמעלה", האטימות הביורוקרטית, התייצבות משרדי הממשלה לצד אינטרסים פרטיים וסקטוריאליים) ושל המגזר השני (האינטרס האישי והחתיחה להצבר הון ועוצמה כלכלית, תוך התעלמות מכל גורם אחר).

סוציאליזם נכון לעכשיו

נחוץ לשלב בין החתיחה לסוציאליזם לבין המסגרות הארגוניות והאידיאולוגיות, שבעזרתן יוכלו האזרחים להגשים את שאיפותיהם. חוקר הסוציאליזם אנטוני רייט (מאוניברסיטת ברימינגן, אנגליה) אמר בעניין זה את הדברים הבאים:

"אין די, עבור סוציאליסטים, בכך שהם מצהירים שהחברות המערביות זקוקות לסוציאליזם. הם צריכים גם להיות מסוגלים להציע סוג של סוציאליזם, שאזרחי חברות אלה משוכנעים, באורח דמוקרטי, שהוא רצוי להם. סוציאליזם כזה צריך להיות אטרקטיבי בעיקרון ואמין מעשית".

סוציאליזם עכשווי ומעודכן צריך להציע תשובות לבעיות, המטרידות את אזרחי העולם (בעיקר העולם המערבי) ויטרידו אותם עוד יותר בשנים הקרובות:

בעקבות מלחמת ששת הימים השתבש אצלנו לחלוטין מושג השמאל ופירושו בדרך-כלל הוא מידה גדולה יחסית של פתיחות לפשרה עם הפלשתינאים.

יאיר לוי הוא עורכו של
 כתב-העת Journal of Rural Cooperation
 ומחברו של הספר: "יש כלכלה אחרת, יש חברה אחרת: כלכלה חברתית ומגזר שלישי בעידן הגלובליזציה" (יד טבנקין, 2004).
 yalevi@netvision.net.il

קצה הקרחון

הפרטת הנמלים - למען הלקוח?

משרד האוצר מציג את הפרטת הנמלים כמהפכה שתביא לתחרות, להתייעלות ולשיפור השירות ללקוח. דו-השבועון 'המטען' ראיין בנושא זה את גיז'יאן רוזנבאום, סמנכ"לית הלוגיסטיקה של 'כתר'. קבוצת 'כתר' היא יצואנית המטענים הגדולה בישראל. מדי שנה היא מעבירה 60,000 מכולות מנמל חיפה ל-40 נמלים ברחבי העולם. הנה כמה מתשובותיה לטענות של משרד האוצר:

נמל פרטי טוב יותר ללקוח מנמל ממשלתי...

"ראיתי כאלה ועבדתי עם אחרים", אומרת רוזנבאום, "אבל נתקלתי, לא פעם, בנמל פרטי שהוא קטסטרופה, ונמל ממשלתי מצויין. הפרטה אינה חזות הכל".

הפרטת הנמלים תוביל לתחרות ולירידת מחירים...

"אם הנמלים נותרים כמונופולים, אזי לא יופחתו התעריפים... אני מאמינה שהתעריפים יעלו, ואם זה אכן יקרה, אז עבדו על כלונו. מי שחי את העסק הזה יום יום מבין שזה מה שיקרה".

היה הכרח להפריט את הנמלים בישראל, כדי שיעבדו ביעילות...

"אני מאוד מרוצה ממה שקורה בנמל חיפה בשנתיים האחרונות", אומרת רוזנבאום, "לכן אינני יודעת על מה מדברת הממשלה לגבי יעילות. נמל חיפה יעיל מאוד בתפעול, עם הפנים ללקוח, מבין את המשמעויות לגודל הלקוח. הם מבינים שאי אפשר לעבוד במתכונת שנות השישים".

ההפרטה תשים קץ לשביתות בנמלים...

"ההפרטה לא תביא את השקט בנמלים, בתחום של יחסי העבודה... ראה מה קרה בנמלים פרטיים בחוף המערבי של ארה"ב. שם הם שבתו במשך 21 יום ושיתקו את המעצמה החזקה בעולם... בחמש השנים האחרונות ממשלת ישראל יזמה סדרה של שינויים מבניים בנמלים, שהביאו לשביתות... אני לא מאשימה את העובדים בשביתות אלא את הממשלה".

ההפרטה תצמיד את הנמלים קדימה...

"אני חוששת שההפרטה תחזיר את הנמלים עשר שנים לאחור... אנחנו, המשתמשים הישירים, רק נפסיד לאורך כל ההפרטה." (על-פ: "המטען", 15/3/2005)